

Torben Hviid Nielsen

Stat, marked og individ

Politik, økonomi og menneskesyn hos Thomas Hobbes, Adam Smith og i renaissance-humanismen

For Thomas Hobbes, den moderne statsteoris fader, var tabet af individernes selvbestemmelse prisen for den fred, som staten var et nødvendigt middel til. Og for Adam Smith, den politiske økonomis fader, var tabet af individernes alsidighed tilsvarende prisen for den vækst og velstand, som arbejdsdelingen og markedet var nødvendige midler til.

Men statsmagten og markedsmagten var for Hobbes og Smith principielt forskellige og gensidigt udelukkende magt- og rationalitetsformer. Hobbes' statsmagt var magten som årsag, en intentionel funktionalisme. Smiths markedsmagt var den usynlige hånd, en institutionel omfunktionalisering. Og netop individernes selvbestemmelse og alsidighed var samtidig de afgørende karakteristika i renaissance-humanismens menneskeideal.

Selvbestemmelse og alsidighed i renaissance-humanismens menneskeideal

Opdagelsen og perfektioneringen af individet var for Jacob Burckhardt den italienske renaissance-kulturs store civilisatoriske nyskabelse og kendetegn. Individet blev sig ikke længere blot bevidst gennem en generel kategori, som medlem af en race, et folk, en kirke eller sekt, familien eller lignende. Renaissanceindividet var sig også bevidst om sin egen subjektive side, sin menneskelige personlighed, individualitet og karakter (Burckhardt, 1937: part II).

Renaissance-humanismen og dens antropologi opdagede imidlertid ikke blot individet som subjektiv skabning, men hele menneskeheden og menneskeartens mulighed for at skabe sig selv. Heller ikke de generelle bestemmelser var længere færdige størrelser. Både artens og individets værdighed var dets ufærdighed, og dets ufærdighed var dets frie vilje: dets selvbestemmelse og alsidighed.

Den Adam, Gud skaber på Michelangelos fresco i Det sextinske Kapel, er selv en skaber. Hverken skaberen eller den skabte, hverken Gud eller Adam, men skabelsen som akt er frescoens fokus, ligesom skabelsens gnist er det kompositoriske centrum og idemæssige tyngdepunkt.

Adam forener den fuldstændige hjælpeløshed og den latente kraft; der er en kolossal bevægelse i den bevægelsesløse krop. Adam deltager i sin egen skabelse og er ligeværdig med Gud i en hidtil ukendt udstrækning. Guds traditionelle, befalende gestus er erstattet af en talegestus. Og kroppens største forskel er alderen: Adams ungdom ejer muskuløsitetens mulighed, Guds alderdom den oprindelige kraft.

Adam dvæler, hvilende, bundet til jorden, men strækker sig også allerede selv mod Gud og er selv pol for skabelsens gnist. Skabelsen er hverken Guds modellering af Adams krop i sit billede eller indblæsningen af livsånde i hans næsebor. Adam rækker med den samme gestus, hvormed han deltager i sin egen skabelse, også ud mod de engle, der omgiver Gud på hans fart over himlen. Skabelsens gnist overdrager den græsk-kristne sjæl i form af renaissancens frie vilje; den transformerer Guds kraft til

Torben Hviid Nielsen

Stat, marked og individ

Politik, økonomi og menneskesyn hos Thomas Hobbes, Adam Smith og i renaissance-humanismen

For Thomas Hobbes, den moderne statsteoris fader, var tabet af individernes selvbestemmelse prisen for den fred, som staten var et nødvendigt middel til. Og for Adam Smith, den politiske økonomis fader, var tabet af individernes alsidighed tilsvarende prisen for den vækst og velstand, som arbejdsdelingen og markedet var nødvendige midler til.

Men statsmagten og markedsmagten var for Hobbes og Smith principielt forskellige og gensidigt udelukkende magt- og rationalitetsformer. Hobbes' statsmagt var magten som årsag, en intentionel funktionalisme. Smiths markedsmagt var den usynlige hånd, en institutionel omfunktionalisering. Og netop individernes selvbestemmelse og alsidighed var samtidig de afgørende karakteristika i renaissance-humanismens menneskeideal.

Selvbestemmelse og alsidighed i renaissance-humanismens menneskeideal

Opdagelsen og perfektioneringen af individet var for Jacob Burckhardt den italienske renaissance-kulturs store civilisatoriske nyskabelse og kendetegn. Individet blev sig ikke længere blot bevidst gennem en generel kategori, som medlem af en race, et folk, en kirke eller sekt, familien eller lignende. Renaissanceindividet var sig også bevidst om sin egen subjektive side, sin menneskelige personlighed, individualitet og karakter (Burckhardt, 1937: part II).

Renaissance-humanismen og dens antropologi opdagede imidlertid ikke blot individet som subjektiv skabning, men hele menneskehedens og menneskeartens mulighed for at skabe sig selv. Heller ikke de generelle bestemmelser var længere færdige størrelser. Både artens og individets værdighed var dets ufærdighed, og dets ufærdighed var dets frie vilje: dets selvbestemmelse og alsidighed.

Den Adam, Gud skaber på Michelangelos fresco i Det sextinske Kapel, er selv en skaber. Hverken skaberen eller den skabte, hverken Gud eller Adam, men skabelsen som akt er frescoens fokus, ligesom skabelsens gnist er det kompositoriske centrum og idemæssige tyngdepunkt.

Adam forener den fuldstændige hjælpeløshed og den latente kraft; der er en kolossal bevægelse i den bevægelsesløse krop. Adam deltager i sin egen skabelse og er ligeværdig med Gud i en hidtil ukendt udstrækning. Guds traditionelle, befalende gestus er erstattet af en talegestus. Og kroppens største forskel er alderen: Adams ungdom ejer muskuløsitetens mulighed, Guds alderdom den oprindelige kraft.

Adam dvæler, hvilende, bundet til jorden, men strækker sig også allerede selv mod Gud og er selv pol for skabelsens gnist. Skabelsen er hverken Guds modellering af Adams krop i sit billede eller indblæsningen af livsånde i hans næsebor. Adam rækker med den samme gestus, hvormed han deltager i sin egen skabelse, også ud mod de engle, der omgiver Gud på hans fart over himlen. Skabelsens gnist overdrager den græsk-kristne sjæl i form af renaissancens frie vilje; den transformerer Guds kraft til

Adams muskler og lægger den frie viljes skaberkraft i hans hånd. Gud skaber en skaber, og "Adams skabelse" fikserer både proces og resultat, både før og efter.

Også for den samtidige florentinske filosof Pico della Mirandola var mennesket som den eneste af alle skabninger skabt uden forbillede, for at blive sin egen skulptør: "Bundet af ingen grænser og overladt til din egen frie vilje, som vi har lagt i din hånd, skal du selv skabe din egen naturs grænser" (Pico della Mirandola, 1948: 224-25).

Skabelsens gnist på Michelangelos fresco overdrager Picos frie vilje til Adam. Michelangelos og Picos Adam er frie i renaissancens nye positive betydning af ordet: *fri til* – og ikke blot *fri fra* skæbne, despoti, tilværelsens ondskab, synd og fordømmelse og lignende som i antikkens og middelalderens overvejende negativt bestemte frihedsbegreb. Uden forbillede, som sin egen skulptør og model, er Adam fri til den uhindrede udfoldelse af sine egne muligheder. Hans værdighed er hans ufærdighed – og hans ufærdighed er hans værdighed. Med den frie vilje er han overdraget selvbestemmelsens og alsidighedens tæt sammenknyttede muligheder.

Den frie vilje blev humanismens og renaissance-antropologiens udgangspunkt for bestemmelse af menneskets dynamiske væsen. Både "lykken" og "den moralske dyd", antikkens og middelalderens højeste og absolutte goder, blev reduceret til biomstændigheder ved den proces, hvorigennem mennesket blev fri. Og viljen trængte ind i selve vidensidealet, der i løbet af renaissancen skiftede betoning fra kontemplation til handling, fra en bestemt vidensmængde til en samling etiske foreskrifter, fra en intellektuel dyd til fuldkommengørelsen af viljen (Rici, jn., 1958: 346 ff.)

Picos og Michelangelos skabelsesberetninger rendyrkede renaissance-humanismens ideal om selvbestemmelse og alsidighed med testamentets tydelighed og renhed. Allerede da havde "realisterne" blandt deres samtidige i Firenze imidlertid i stedet vendt sig til forsøget på at vinde indsigt i og forklare hvorfor, idealerne ikke lader sig realisere. Og diplomaten og politikeren Niccolò Machiavelli (1464-1527) samt filosofen Pietro Pomponazzi (1462-1525) havde givet de første mere præcise indkredsnings af karakteren af de sociale fænomener, der forhindrede eller umuliggjorde realiseringen af menneskeidealet.

Machiavellis statsteori var også det første eksplicite brud med det humanistiske menneskeideal. Fyrstens statsraison og individernes selvbestemmelse var uforenelige. Statsgrundlæggere og fyrster måtte tage udgangspunkt i, støtte sig på, og om nødvendigt selv skabe den frygt i befolkningen, der forhindrede dens selvbestemmelse og kunne få befolkningen til selv at opgive den. "Mennesket elsker af egen fri vilje, men frygter af fyrstens vilje" (Machiavelli, 1960: "Discorci", First Book, Chap. III). Frygten gennem fyrstens vilje i stedet for kærligheden af egen fri vilje er dog ifølge sagens natur ingen naturnødvendighed for Machiavelli. Men hvis den republikanske styreform og positive antropologi, Machiavelli hyldede i *History of Florence* ikke er mulig, måtte fyrsten som i *The Prince* og *Discorci* tage det modsatte udgangspunkt: "Enhver, der ønsker at grundlægge en stat og give den love, må gå ud fra, at alle mennesker er onde og rede til at udspille deres onde natur, så snart de får lejlighed til det" (Machiavelli, 1960: "The Prince", Chap. XVII).

For Pomponazzi forhindrede udviklingen i arbejdsdelingen individernes alsidighed, som statsdannelsen for Machiavelli forhindrede deres selvbestemmelse. Efterhånden som de specialiserede tekniske og videnskabelige færdigheder blev adskilt fra hverdagslivet, blev arbejdsdelingen også en funktionsopdeling, der i sin konsekvens

førte til en differentiering af individernes færdigheder og muligheder. Hvert individ havde ikke hele artens muligheder. Adam var ikke symbol for hvert individs muligheder, men kun for geniets – og ellers repræsentant for hele arten. Pomponazzi bestemte denne sammenhæng og beskrev dens konsekvenser i samtiden kritisk, men han vedblev at fastholde hvert enkelt individs mulighed for at realisere sig flersidigt, og han vendte aldrig kritikken til en problematisering af, om arbejdsdelingen tjente samfundet som helhed (Pomponazzi, 1948: 346 ff.).

Stat og marked: individernes selvbestemmelse og alsidighed som fredens og velstandens pris?

En omfattende ekspansion i den stats- og markedsdannelse, som Machiavelli og Pomponazzi havde bestemt som de afgørende hindringer for individernes selvbestemmelse og alsidighed, blev det måske vigtigste kendetegn for Europa og dermed den vestlige verden i århundrederne efter den florentinske høj-renaissance. Nationalstaternes dannelse prægede endnu et par århundreder kontinentet med deres krige; og de nationale staters absolutistiske karakter blev hurtigt et dominerende politisk tema. Også det ydre og indre marked ekspanderede kraftigt for at kulminere i verdensmarkedets etablering som ét dominerende prissystem og i inddragelsen af også arbejdskraften som vare.

Englænderne Thomas Hobbes (1588-1679) og Adam Smith (1723-1790) blev de vigtigste ideologer for denne stats- og markedsdannelse og den moderne statsteori og politiske økonomis egentlige fædre. Trods den ringe direkte forbindelse mellem og inspiration fra den italienske renaissance til den nordeuropæiske absolutisme og verdensmarkedet, genfinder vi hos Hobbes og Smith Machiavellis og Pomponazzis kritiske indsigter om statens og markedets konsekvenser for individerne vendt til integrerede dele af deres teoretiske begrundelser for staten og markedet. Statsmagten var for Hobbes fredens betingelse – og individernes selvbestemmelse var dens pris. Markedet og arbejdsdelingen var for Smith vækstens og velstandens forudsætninger – og de arbejdende individers tabte alsidighed deres konsekvenser.

Hobbes' *Leviathan, or The Matter, Forme, & Power of a Common-Wealth, Ecclesiastical and Civill* (1651) og Smiths *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776) er – trods deres videnskabelige idealer og fremstillingsform – lige så meget normative programskifter for statsteorien og den politiske økonomi, som Michelangelos fresco og Picos skabelsesberetning var programerklæringer for det humanistiske menneskeideal. Statsmagten blev aldrig Leviathans almagt, og markedet blev aldrig Smiths rene, usynlige hånd. *Leviathan* og *Wealth of Nations* beskrev lige så lidt det 17. og 18. århundredes stat, marked og mennesketype, som Michelangelos fresco afbildede renaissancens hverdags-Adam. Og deres idealer blev hurtigt afløst af nye og andre realpolitikere: Hobbes' absolutisme af Lockes repræsentative styre og Bentham's betoning af suveræniteten – og Smiths liberalisme af marginalismen og Keynesianismens statsindgreb.

Som de oprindelige apologier og programerklæringer for henholdsvis stat og marked spidsformulerer og fastholder *Leviathan* og *Wealth of Nations* imidlertid indsigter om statens og markedets konsekvenser for mennesketyperne, der er fælles med senrenaissancens kritikker, og som ofte er gået tabt i den senere realpolitiske dagligdag og

dens mere pragmatiske teoridannelse. Stat og marked var for Hobbes og Smith fredens og vækstens nødvendige institutionelle midler – og individernes selvbestemmelse og alsidighed deres pris. Renaissance-humanismens menneskeideal var uforeneligt med stat og marked som institutionsformer. Michelangelos og Picos Adam havde afgivet sin selvbestemmelsesret til statens almagt og fået frataget sin alsidighed af arbejdsdelingens og markedsmagtens usynlige hånd.

Thomas Hobbes og overdragelsen af selvbestemmelsesretten til Leviathans statsmagt

"I Authorise and give up my Right of Governing my selfe, to this Man, or to this Assembly of men, on this condition, that thou give up thy Right to him, and Authorise all this Actions in like manner" (Hobbes, 1968: 227)

Samfundsdannelsen var for Hobbes identisk med statsdannelsen. "Naturlilstanden" var ingen samfundsdannelse, men "alles krig mod alle", hvor alles udslettelse var mulig og ingen kunne føle sig sikker, idet "den svageste har styrke nok til at dræbe den stærkeste" (Hobbes, 1968: 183). Den pagt (covenant), der bryder naturlilstanden og skaber samfundet, er samtidig, som det fremgår af citatet ovenfor, skabelsen af den store Leviathan og individernes opgivelse og overdragelse af deres "ret til at regere dem selv" til Leviathans almagt. Friheden forstået ret, som "fraværet af ydre hindringer" (Hobbes, 1968: 189), findes kun uden for selvbestemmelsen, i statsdannelsen. Det magtfulde, ringlede, flerhovede uhyre som Herren i Det gamle Testamente selv både havde skabt, ihjelslået og igen truet den formastelige Job med, var for Hobbes fredens og dermed samfundsdannelsens og frihedens betingelse.

Leviathan var, med Herrens egne ord til Job, "... skabt til ikke at frygte. Alt, hvad højt er, ræddes for den, den er konge over alle stolte dyr" (Job.41. 24-25). Leviathan var del af det oprindelige skaberværk (Sal. 104, 26), men Herren slog den selv ihjel for at frelse Israel (Esaj. 27. 1); og da fjenderne har ødelagt Jerusalem, anråber Salmisten Herren om atter at gribe ind med samme magt, som da han "søndrede hovederne på Livjatan og gav den som æde til ørkenens dyr" (Sal. 74. 14). I Salmernes Bog er Leviathan således Herrens mægtigste trussel over for den formastelige Job. Hos Hobbes er det det samme uhyre, som individerne ved en frivillig akt overdrager retten til selvbestemmelse for at gøre sig til undersåtter under.

Hobbes karakteriserer de individer, der har tilsluttet sig denne pagt, og dermed på samme tid formet fællesskabet og skabt Leviathans almagt, således:

- they have conferred all their power and strength,
- they have appointed one Man, or Assembly of men, to beare their Person,
- they have reduced all their Wills ... unto one Will ... submitted their Wills, every one to his Will, and their Judgements, to his Judgement,
- they have Authorised and given up their Right of Governing them selves,
- Leviathan hath the use of so much Power and Strength conferred on him, that by terror thereof, he is inabled to forme the Wills of them all,
- the Conditions of these Subjects are very miserable ... obnoxious to the lusts ... of him or them that have so unlimited a Power in their hands,

– and none of these Subjects can, by any pretence of forfeiture, be freed from their Subjection ...¹

Suveræniteten er den kunstige sjæl i Leviathans "kunstige menneske", der giver "liv og bevægelse til hele kroppen" (Hobbes, 1968: 81). Leviathan er fællesskabets essens, og må have den absolutte og udelte magt i alle styreformer. Forskellen mellem de tre typer fællesskab: monarki, aristokrati og demokrati, er ikke en "forskel i magten", men kun forskellen mellem om én, flere eller alle må have den suveræne magt" (Hobbes, 1968: 241 og 239). Pagtens form og indhold gælder al samfundsdannelse og dermed alle styreformer og al politik overhovedet. Leviathan kan trives i monarkiets, aristokratiets og demokratiets form, selv om monarkiet for Hobbes klart er den foretrukne form.

Den politiske magt, overdragelsen af selvbestemmelsesretten som suverænitet til Leviathan, er for Hobbes uundgåelig. I de tidlige versioner af hans statslære, *Elements of Law* (1640) og *De Cive* (1642), var magtens forpligtelser udelukkende negativt bestemt. Med pagten afgav folket også modstands- og opstandsretten. Denne negative bestemmelse dominerer også *Leviathan*. Pagten sluttes fra menneske til menneske, og ikke fra suveræn til menneske. Derfor kan der ikke ske nogen "breach of Covenant on the part of the Sovereign; and consequently none of his Subjects, by any pretence of forfeiture, can be freed from his Subjection" (Hobbes, 1968: 230).

I *Leviathan* findes dog principielle grænser for pagtens forpligtelser, som i praktisk politik ville kunne legitimere dens brud fra begge parter. Der er fundamentale rettigheder, som ikke kan overdrages – og pagten er også betinget af, at suverænen opfylder dens formål, beskytter folket og bringer det ud af dets miserable krigstilstand. "The end of Obedience is Protection" (Hobbes, 1968: 272).

Opstandsretten i *Leviathan* gør det imidlertid ikke muligt for individerne at undslippe Leviathans magt. Opstand mod magten som sådan og tilbagekaldelse af retten til at regere sig selv er ikke mulig uden samtidig at bryde samfundsdannelsens betingelser. Opstanden resulterer enten i, at magten overdrages en anden suveræn og bevarer alle sine karakteristika (men måske udøves mere hensigtsmæssigt), eller i, at subjekterne vender tilbage til naturens absolutte frihed og dermed naturtilstandens "alles krig mod alle". Samfundsdannelsen er også statsdannelsen. Leviathan skabes sammen med fællesskabet. Individet kan ikke stille sig uden for magten; samfundet ikke uden for staten.

Samfundsdannelsen er også en politisk underkastelse. Underkastelsen er imidlertid med Hobbes' friheds-definition frihedens forudsætning i samfundsdannelsen. Hvor selvbestemmelsen i renaissancens menneskeideal var en integreret og uomtvistelig del af den frie vilje, forudsætter friheden hos Hobbes opgivelsen af selvbestemmelsen. Friheden defineres atter negativt, som "frihed fra", og dermed konsistent med nødvendigheden (Hobbes, 1968: 263). Friheden er et resultat, en tilstand, og kan derfor skabes af andre end individerne selv og sågar imod deres ønsker.

Adam Smith og tabet af alsidigheden til arbejdsdelingens og markedets usynlige hånd

”The greatest improvement in the productive powers of labour, and the great part of the skill, dexterity, and judgement with which it is any where directed, or applied, seem to have been the effects of the division of labour” (Smith, 1980: 13).

For Adam Smith var arbejdsdelingen en lige så nødvendig forudsætning for den civiliserede verdens vækst, velstand og fremskridt i overflod, som statsdannelsen og statens almagt for Hobbes var nødvendig forudsætning for freden. Schumpeter hævder, at ”ingen, hverken før eller efter A. Smith, nogen sinde har tænkt på at lægge en sådan byrde på arbejdsdelingen” (1955: 187). For Smith var arbejdsdelingen i al fald årsagen til ”the superior affluence and abundance commonly possessed even by (the) lowest and most despised member of Civilized society, compared with what the most respected and active savage can attain to’ in spite of so much ”oppressive inequality”” (1937: 328).

Arbejdsdelingens og byttets positive effekter for produktionen og velstanden var den bærende og dominerende tankegang i *Wealth of Nations*. Smith sidestillede den moderne fabriks teknisk-manuelle arbejdsdeling med den samfundsmæssige arbejdsdeling (1980: 14) og videreførte denne arbejdsdeling til byttet mellem land og by (1980: 376) og mellem nationerne (1980: 457). I alle tre tilfælde var der en gensidig gevinst ved byttet, og arbejdsdelingen var ligeledes ”en fordel for alle de forskellige personer, der er beskæftiget i de forskellige erhverv” (1980: 376).²

For Smith delte arbejdsdelingens specialisering imidlertid ikke blot produktionen, men også producenternes anlæg og muligheder. Individernes forskelle i naturlige anlæg var oftest mindre end antaget; og de forskellige begavelser, der synes at adskille folk af forskellige professioner, var i mange tilfælde ikke årsagen til, men effekterne af arbejdsdelingen (1980: 28).

Arbejdsdelingens effekter slår imidlertid meget forskelligt ud på de forskellige individer afhængigt af deres placering i produktionen. I *Wealth of Nations*, kap. V, beskriver Smith disse konsekvenser for ”de arbejdende fattige, der er den største del af befolkningen” lige så entydigt negativt, som han i kap. I beskriver konsekvenserne for produktionen og effektiviteten entydigt positivt. Hvis regeringerne ikke tager skridt til at forhindre og modvirke det, betyder arbejdsdelingens tab af alsidighed for ”de arbejdende fattige” ifølge Smith, at:

- they comes to be confined to a few very simple operations,
- they have no occasion to exert their understanding ... and loses the habit of such understanding,
- they becomes generally as stupid and ignorant as it is possible for a human creature to become,
- they becomes incapable of relishing or bearing a part in any rational conversation,
- incapable of conceiving any generous, noble, or tender sentiment,
- and incapable of forming any just judgement, concerning many even of the ordinary duties of private life,
- the uniformity of their stationary life corrupts even the activity of their bodys,

– and their intellectual, social and martial virtues seems to be the expence for the dexterity of their own particular trade.³

De barbariske samfund og nutidens landbrug var for Smith parallelle modstykker til denne degradering af byens manuelle arbejdere. Her bevarede individernes alsidighed, fordi arbejdsdelingen var ringe udviklet, og produktionen og fremskridtet til gengæld ringe.

I de simple samfund gør enhver næsten alt, som andre gør eller er i stand til at gøre (Smith, 1980: 783). Og heller ikke i de moderne samfund tillader landbrugets natur så mange underopdelinger af arbejdet som i byernes industrier. Mange inferiøre grene af landbrugets arbejdere kræver større færdigheder og erfaring end hovedparten af de mekaniske erhverv. Landbruget er – efter de fine kunster og liberale erhverv – det erhverv, der kræver størst variation i viden og erfaring. Sammenlignet med byens arbejdere er den almindelige plovmand i denne sammenhæng ”generelt overlegen” (Smith, 1980: 144). Prisen for denne uudviklede arbejdsdeling og bevaring af individernes alsidighed er imidlertid, at forbedringer i arbejdets produktivitet ikke er fulgt med byerne og industrien (Smith, 1980: 16).

En lang række senere kommentarer har ment at finde en modsætning mellem Smiths beskrivelse af arbejdsdelingens positive konsekvenser for specialisering og produktivitet og negative konsekvenser for alsidigheden og individerne; mellem den økonomiske og sociologiske synsvinkel. I forlængelse heraf har de kritiseret Smith for, at forklaringen af den fortsatte teknologiske fornyelse ikke var forenelig med tesen om individernes tab af alsidighed, specielt arbejdernes fordummelse.

For Smith selv var der ingen modsætning. Den samme proces, der førte til arbejdernes énsidige fordummelse, førte også til at eliterne, kunsten og de liberale erhverv, filosofferne osv. sikrede fornyelsen. Er der for Smith således ingen modsætning mellem den fortsatte innovation og arbejdernes fordummelse, har han til gengæld to modstridende forklaringer på, hvordan eliterne er i stand til at fortsætte innovationen.

I den ene forklaring fører arbejdsdelingens specialisering også til en specialisering af eliterne; og specialiseringen fører – her som der – til øget produktivitet (Smith, 1980: 21-22).

I den anden forklaring sikrer eliterne derimod innovationen, fordi de kan sætte sig uden for arbejdsdelingens specialisering og derfor bevare alsidigheden. Her er det ikke arbejdsdelingen, men de privilegier, hvormed folk af ”nogen rang og lykke” kan sætte sig uden for den, der sikrer innovationen (Smith, 1980: 783). Smith skildrer herefter, hvorledes disse folk af stand og lykke i modsætning til de almindelige mennesker har mulighed for at sætte sig ud over arbejdsdelingen og bevare alsidigheden. Først som 18-19 årige træder de ind i en bestemt profession og har indtil da den fulde tid til at udvikle sig alsidigt. Og heller ikke derefter er deres arbejde så simpelt og ensformigt som de almindelige menneskers.⁴

I den første forklaring sikrer eliterne innovationen på grund af arbejdsdelingen og specialiseringen – i den anden sikrer de innovationen, fordi de er hævet over specialiseringen og dens tab af alsidighed.⁵

"Power" and "Wealth", statsmagt og markedsmagt, magten som årsag og som "usynlig hånd"

For Hobbes og Smith var den stat og det marked, som Michelangelos Adam afgav sin selvbestemmelse og alsidighed til, også forskellige samfundsmæssige synteser og funktionsmåder, der principielt udelukkede hinanden. Individernes tab af selvbestemmelse og alsidighed og den "nye" spaltning mellem forventningerne til og kravene fra stat og marked viser sig derfor for samfundet som helhed som en styringskrise, der har sin egentlige baggrund i statens og markedets principielt forskellige magt-, moral- og rationalitetsformer.

Den foregående argumentation for sammenhængen mellem politisk-økonomisk målsætning (a), institutionel form (d) og konsekvenser for individerne (b) er sammenfattet skematisk i figur 1., der også resumerer den følgende argumentation for de institutionelle og styringsmæssige konsekvenser heraf.

Figur 1. Skematisk sammenfatning af argumentationen hos Thomas Hobbes og Adam Smith

	(a) Politisk- økonomisk målsætning.	(b) Konsekvenser for individerne.	(c) Medium	(d) Institutionel form.	(e) Aktor/ Scene	(f) Middel	(g) Magtform	(h) Funktions- måde	(i) Institutionelt for- ankret moral
THOMAS HOBBS	Fred	Tab af selvbestem- melsen	Pagt	Magt (Statsmagt)	Suverænen	Lovgivning	Nulsums- spil	Intention/ Konsekvens Årsag/ Virkning.	Passion/ Fornuft
ADAM SMITH	Vækst, Velstand	Tab af alsidigheden	Arbejds- delingen	Bytte (Markedsmagt)	Markedet	Penge	Plussums- spil	Institutionel omfunk- tionalisering. "Usynlig hånd".	Self-love/ Sympati

Hobbes' statsmagt (d) har suverænen som aktør (e), mens Smiths markedsmagt (d) har markedet som scene (e). Statsmagtens middel er loven; markedsmagtens middel er pengene (f). Statsmagtens magtform er et nulsums-spil; markedsmagtens magtform er under væksten et plussums-spil (g). Den statslige almagts ideelle funktionsmåde er for Hobbes som en kausal årsags-virknings relation, hvor magthaverens intention virkeliggøres som samfundsmæssig konsekvens; mens markedets usynlige hånd for Smith ideelt omfunktionaliserer individernes egeninteresser (h). Staten forankrer således for Hobbes en moralsk syntese mellem passion og fornuft; mens markedet for Smith syntetiserer self-love og sympati (i).

**"Power": Magten som årsag
Leviathans intentionelle funktionalisme**

"Correspondent to cause and effect, are Power and Act; nay, those and these are the same things; thought, for divers considerations, they have divers names" (Hobbes, 1655: 127)

Hobbes konciperede den politiske magts natur under direkte inspiration fra og i tæt analogi til Galileis naturvidenskabelige årsags-virknings forståelse. Magt og handling var ækvivalent med årsag og virkning. De to begrebspars substans var den samme – kun synsvinkelen var ændret.

I Hobbes mekanisme-univers var der, som i Galileis, ingen plads til tilfældigheden. Alle hændelser har deres nødvendige årsag. Det, vi omtaler som tilfældighed, er blot det, vi endnu ikke kender årsagen til (Hobbes, 1655: 130). Virkninger følger med nødvendigheden af den samlede årsag. Og hvor der ikke er nogen effekt, kan der heller ikke være nogen årsag (Hobbes, 1655: 122).

Årsagen tager hensyn til fortiden, magten til fremtiden (Hobbes, 1655: 129). Overført fra natur- til samfundsvidenskaberne bliver "et individs magt ... dets nuværende midler til at opnå et fremtidigt tilsyneladende gode" (Hobbes, 1968: 150). Den strenge naturvidenskabelige kausalitet udfolder sig i den samfundsmæssige magts nulsumsrum, hvor "et individs magt begrænser og hindrer effekterne af et andet individs magt" (Hobbes 1640: 34). I samfundet er magten derfor "ikke andet end udøvelsen af et individs magt over et andet" (Hobbes, 1640: 34).

I den absolutte modstilling af den absolutte suveræn og det individualiserede individ er Hobbes samfund lige så friktions- og modstandsløst som fysikkens "tomme rum". Suverænenes almagt virker derfor som absolut årsag. Hans magt er udelelig, "Law is command" (Hobbes, 1968: 316) – og samfundet er principielt modstandsløst. Den politiske suveræns intention gennemføres med samme nødvendighed og konsekvens, som den naturvidenskabelige årsag skaber sin virkning (jfr. Goldsmith, 1966).⁶

"Wealth": Magten som usynlig hånd Markedets institutionelle omfunktionalisering

"Wealth, as Mr. Hobbes says, is power" (Smith, 1980: 48)

Adam Smith afbryder sin fremstilling af arbejdsværdilæren efter kun én side med denne bombastiske og overraskende konstatering.⁷ Den tilsyneladende tilslutning til Hobbes er dog kun en anledning til at afgrænse sig. Citatet følges af en præcisering af, at velstandens økonomiske magt "ikke nødvendigvis kan overføres til politisk magt, hverken civil eller militær". Ejendommens magt kan umiddelbart og direkte kun overføres til købets magt.

Smiths magt er markedsmagt, "the power of purchasing" – mens Hobbes' magt er statsmagt, "the power to command". Og de to magtformer har tilsvarende hver sin funktionsmåde: Hobbes' statsmagt udøves af og gennem Leviathans suverænitet – Smiths markedsmagt af og gennem markedets "usynlige hånd".

Markedets usynlige hånd genforener hos Smith i byttet de arbejdsdelte individer til et samfund, hvor selvkærlighedens oplyste egeninteresser viser sig til fordel for hele samfundet. "Giv mig det jeg ønsker, og du skal få det du ønsker" (Smith, 1980: 26). Ethvert tilbud om en handel, er et forslag af denne type. Egeninteresserne viser sig som gensidig fordel.

Selv om den "usynlige hånd" fungerer optimalt under laissez-faire kapitalismens frihandel, på det "rene" marked, er den for Smith ikke kun knyttet hertil. Den "usynlige hånd" er den principielle funktionsmåde for det økonomiske system. Som sådan er den heller ikke blot en "Deus ex machina", men tæt knyttet til og afhængig af den institutionelle struktur, der skal harmonisere individernes forfølgelse af egeninteresser med samfundets bedste. Markedet allokere således ikke blot ressourcer, men sætter også individet i den rette psykiske spænding, hvor udbyttet af anstrengelserne hverken er for lav (som hos slaverne) eller for høj (som hos monopolister og store jordejere) og effektiviteten derfor maksimal.

I denne spænding allokere markedets "usynlige hånd" ikke blot både effektivt og retfærdigt, men skaber også vækst og determinerer dermed hele samfundets udviklingsretning. Netop væksten bryder den nulsums-karakter, som magten altid havde for Hobbes, og muliggør derfor for Smith det bytte, hvor der ikke er tab, men kun gevinst, og hvor "gevinsterne er gensidige", som det hedder om bytte mellem land og by i kapitlet "Of the natural Progress of Opulence" (Smith, 1980: 376). Den retfærdighed, der for Smith er knyttet til markedets "usynlige hånd", er således betinget af både væksten og fordelingen, både produktionens absolutte niveau og dens deling. Markedets "usynlige hånd" skaber både større velstand og lighed, fordi væksten bryder magtens nulsums-karakter. Den "usynlige hånd"⁸ kan således både "frembringe et mål, der ikke var del af intentionen" (Smith, 1980: 456) og skabe den gensidige fordel, som Hobbes udelukkede fra politikken, hvor "et individs magt begrænser og hindrer effekterne af et andet individs magt" (Hobbes, 1640: 34).⁹

Samfundets styringskrise som moral- og rationalitetskrise

Hobbes begrundede statens nødvendighed i et gab mellem fredens betingelser og naturlige tilbøjeligheder i individerne – og Smith begrundede arbejdsdelingens og markedets nødvendighed i et tilsvarende gab mellem vækstens og velstandens betingelser og naturlige tilbøjeligheder i individerne. Begge førte imidlertid også dette gab tilbage til modsætningsfulde tilbøjeligheder og moralske konflikter i individerne selv: hos Hobbes mellem passionerne og fornuften – hos Smith mellem egenkærlighed og sympati.

Som vi har set, var Hobbes og Smith også fælles om at "løse" disse konflikter gennem institutionernes funktion, i stedet for at kræve dem udkæmpet som moralske konflikter i og af individerne. Traditionelle moralfilosofiske konflikter blev hos både Hobbes og Smith løst institutionelt, og ansvaret derfor dermed overladt til henholdsvis stat og marked. Staten og markedet varetog henholdsvis fornuftens og sympatiens funktion, og traditionelle moralske krav til individerne blev dermed erstattet af krav om rationel handling i overensstemmelse med institutionernes "løsninger". Rationelle passioner og rationel egenkærlighed i individerne førte til henholdsvis fornuft og sympati i samfundet. Individernes rationalitet modsvarede en institutionel funktionalisme. Løsningen på individernes moralproblem var samtidig løsningen på samfundets styringsproblem. Leviathans almagt og markedets usynlige hånd skabte fornuftige og sympatiske konsekvenser, bedre end og af og til i modsætning til individerne.

Leviathan og *Wealth of Nations* var – trods Hobbes' og Smiths naturvidenskabelige selvforståelser – begge snarere programskrifter om de politiske og institutionelle for-

udsætninger for og konsekvenser af statens og markedets funktion, end de var videnskabelige afhandlinger om den absolutistiske stat og det liberale laissez-faire marked. Og Hobbes' og Smiths synteser og "løsninger", statens almagt og markedets usynlige hånd, var i den forstand "utopier" eller "idealtyper", som de ville overbevise samtiden om muligheden og rigtigheden af.

Statens og markedets funktionalisme som styringsmekanismer og moralske løsninger udelukkede imidlertid både Hobbes og Smith gensidigt hinanden. Blandingsøkonomien var nok historisk mulig, men ville samtidig være en principiel ødelæggelse af begge styringsmekanismers funktion. Styringsmekanismerne supplerede ikke hinanden, men var hinandens modsætning. Markedsmagten ville for Hobbes udelukke statens almagt og funktion som årsag – og statsmagten som andet end markedsregulator ødelægge for Smith markedets usynlige hånd og dens omfunktionalisering. Staten og markedet var udtryk for forskellige rationaliteter og moralske synteser, og både deres scene, midler, magtform og funktionsmåde var forskellig og gensidigt udelukkende.

Den tidlige liberalisme og marxisme var endnu fælles om denne indsigt. Begge forventede, at stat og marked i form af demokrati og kapitalisme ville vise sig at være principielt uforenelige, og begge forventede, at denne konflikt i løbet af generationer efter de borgerlige revolutioner og industrialiseringen også realpolitisk ville tilspidse sig som uløselige. Efter at det ikke skete, og bureaukrati i stedet for alvor trængte ind i både stat og marked, har de dominerende strømninger i både politologien og sociologien i stedet alle betonet den fælles og homologe magtform i bureaukratiet på bekostning af indsigterne om de principielle forskelle mellem stat og marked som magtformer.

Hvis Hobbes' og Smiths principielle indsigter om statens og markedets forudsætninger, funktionsmåde og konsekvenser er rigtige, er den samtidige vækst i stat og marked som sociale organisationsformer og institutioner i sig selv en væsentlig medvirkende årsag til den nuværende styringskrise. Denne kriseårsag løses da hverken ved en ny-liberal tilbagevenden til markedet som styringsmekanisme, ved en intensiveret statslig planlægning, eller ved Lindbloms og andres forsøg på at bringe de to systemer på en fælles nævner.

Stat, marked og individ: Den splittede Adam

Overdragelsen af individernes selvbestemmelsesret var, for Hobbes, ikke blot den absolutistiske stats, men al statslig politik forudsætning. Ingen styreform, heller ikke demokratiet, kunne bryde denne institutionelle forudsætning. Og opgivelsen af individernes alsidighed var for Smith, ikke blot den liberale økonomis, men al arbejdsdelt markedsøkonomis konsekvenser. Uddannelse og forbrug kunne modvirke og kompensere, men ikke eliminere denne tendens.

Freden og væksten, og dermed deres institutionelle midler: stat og marked, var for Hobbes og Smith så selvindlysende eftertragtellesværdige, at de aldrig problematiserede, om individernes selvbestemmelse og alsidighed var en naturlig, rimelig eller retfærdig pris herfor. Netop som de oprindelige apologeter kunne Hobbes og Smith fastholde den tætte og nødvendige sammenhæng mellem politisk-økonomisk målsætning, institutionelle midler og konsekvenser for individernes personlighedstyper, som

eftertiden ellers oftest har benægtet eller overladt til kritikere som henholdsvis Rousseau og Ruskin at hævde. Og konsekvenserne lod sig fremstille næsten "idealtypisk" rent af netop Hobbes og Smith, fordi de begge fikserede ensidigt: på henholdsvis freden-staten-politikken og væksten-markedet-økonomien.

Statsdannelsen, Leviathans almagt, var – som vi har set – for Hobbes samfundets eneste syntesedanner. Denne bestemmelse afspejler ikke blot den engelske revolutions og borgerkrigs akutte ufred, men også mere generelt den vestlige absolutismes status som statsmagt over et samfund, hvor feudalsystemets relativt stabile og forståelige hierarkier for social status og gensidig hjælp var i hurtig opløsning og endnu ikke erstattet af den kapitalistiske markedøkonomis regulering. Den absolutte individualisme stod derfor over for den absolutte stat uden væsentlig mellemliggende organisering. Hobbes' menneskebillede er præget af både den usikkerhed, der fulgte med feudalismens opløsning, og den egoisme, der fulgte med markedet. Hobbes diagnosticerede de feudale, sociale relationers opløsning, men så endnu ikke "that the individual in capitalist society is brought under new relationships of superiority and subservience, apart from the state, in the measure that the old relationships are dissolved" (MacPherson, 1965: 180-181).

For Smith var "den usynlige hånd" ikke blot et fagøkonomisk begreb, men det første systematiske forsøg på at begribe denne nye samfundsmæssige syntese, der havde udviklet sig hastigt med markedrelationerne og den begyndende industrialisering i århundredet fra Hobbes til Smith. Smith forstod, med rette, Hobbes' absolutistiske stat og specielt dens merkantilistiske økonomiske politik som en hindring for den nye markedssynteses vækst og udfoldelse. Hans liberalisme er snarere en kritik af merkantilismen og det 18. århundredes samfund end et principielt forsvar for ikke-statsindgreb. Laissez-faire ville medføre både større produktion og lighed end merkantilismen med dens sociale privilegier, vilkårlige restriktioner og spild af knappe ressourcer.

Det var imidlertid ikke historisk muligt for Smith at abstrahere og se bort fra staten i samme udstrækning, som Hobbes havde set bort fra markedet. Markedet udviklede sig ikke blot gennem nedbrydningen af de merkantilistiske hindringer, men havde også sine egne grænser. Delingen af arbejdet gik hånd i hånd med akkumulationen af lagre. Markedet dannede også selv de monopoler, der ødelagde den frie og universelle konkurrence. Også efter nedbrydningen af den absolutistiske stat ville staten for Smith bevare minimumsfunktioner som "justits, politik, indtægter og våben". Disse statsindgreb vil dog altid have den liberale raison d'être at bevare den økonomiske og markedsmæssige rationalitet og lade den udvikle sig mest muligt.

Siden Hobbes og Smith er både staten og markedet ekspanderet kraftigt; markedet i modsætning til Hobbes' program og forventninger – og staten i modsætning til Smiths program og forventninger. Med først parlamentarismen og socialhjælpsstaten og siden konkurrencedemokratiet og keynesianismen er der også sket en sammenvævning og gennemtrængning af marked og stat, som hverken Hobbes eller Smith havde forudset muligheden for eller konsekvenserne af. Den stat og det marked, der for Hobbes og Smith var institutionelle midler som udelukkede hinanden, er begge ekspanderet kraftigt og har fundet en historisk form for sameksistens. Hobbes' og Smiths fælles principielle indsigt om den nødvendige sammenhæng mellem målsætning, in-

stitutionsform og personlighedstype fører derfor også til ganske andre resultater, hvis de anvendes på denne nye, og af begge uforudsete, historiske udvikling.

Allerede den umiddelbare samtid anfægtede målsætningernes selvindlysende trivialitet, karakteristisk nok på grund af deres nødvendige institutionelle konsekvenser. For John Locke var freden ingen betingelsesløs målsætning. Og John Ruskin fandt, som de såkaldte "maskinstormere" under den engelske revolution, arbejdsdelingens omkostninger dyrere end vækstens gevinst.

Siden har historien med stigende intensitet også gjort midlernes egnethed til diskussionstema, uafhængigt af målsætningernes idealitet. Specielt efter 1. verdenskrig har flere og flere forstået nationalstatsdannelserne og magtpolitikken selv som en potentiel krigsårsag eller -trussel. Og efter 2. verdenskrig er markedets krav blevet forstået som også en årsag til dårlig ressourceudnyttelse og dermed som grænse for vækst.¹⁰

Da stat og marked med velfærdsstaten og konsumsamfundet samtidig ekspanderede kraftigt og gennemtrængte hinanden, blev renaissancens menneskeideal ikke blot udsat for det tab af selvbestemmelse og alsidighed, som Hobbes og Smith hver for sig havde bestemt. Michelangelos Adam kom også i stigende grad i klemme og blev splittet mellem kravene fra og forventningerne til stat og marked. Og denne splittelse præger måske i dag individualiteten lige så stærkt som det fortsatte tab af selvbestemmelse og alsidighed.

Den institutionelle udvikling i statens og markedets magtformer er intet tilstrækkeligt grundlag for at bestemme faktiske, historiske personlighedstyper. En lang række andre determinanter, frem for alt i individerne selv og deres reaktioner, er lige så afgørende herfor som den institutionelle udvikling. Denne bestemmelse af den institutionelle klemme og personlige splittelse mellem forskellige forventninger til og krav fra stat og marked er imidlertid i sig selv en kritik af og et væsentligt korrelat til andre bestemmelser, der befinder sig på det samme principielle abstraktionsniveau.

Michel Foucaults (1975) bestemmelse af magtens nye "mikro-fysik", der siden det 17. århundrede konstant har underlagt sig nye områder og præger individerne med én normaliseringsmagt og disciplineringsform, forudsætter én homolog og uundslippelig samfundsmæssig magtform. Og Thomas Luckmanns (1975) omvendte bestemmelse af en større subjektivitet og frihed til at danne "personal identity" forudsætter omvendt en "rift" mellem den individuelle eksistens og den sociale orden.

Denne analyse deler hverken Foucaults bestemmelse af én homolog og overgribende magtform eller Luckmanns bestemmelse af en større "rift" mellem institutionerne og den individuelle eksistens. Til gengæld muliggør individets spaltning mellem stat og marked som magtformer en forklaring af både tendenser til disciplinering og normaliseringsmagt og en potentielt større uafhængighed af de enkelte magtformer. En videre analyse heraf forudsætter dog inddragelse af determinanter af psykologisk og psyko-social art, som ligger uden for denne artikels emne.

Noter

1. Karakteristikkerne er sammenskrevet fra Hobbes (1968: 227, 230 og 238).
2. Hobbes og Smith begrunder ikke blot, som i de ræsonnementer vi her følger, stat og marked med deres funktioner. Begge underbygger funktionsargumentet med en "nødvendighed" begrundet i "menneskenaturen". Hos Hobbes er det "a perpetuall and restless desire of Power after Power, that ceaseth onely in Death" (1968: 161) – hos Smith "the propensity to truck, barter and exchange" (1980: 25 og 29).
3. Karakteristikkerne er sammenskrevet ud fra Smith (1980: kap. V, især 781-783).
4. Karl Marx forstod "apoteosen" for arbejdsdelingen som Smiths egentlige ærinde og bagatelliserede kritikken af dens konsekvenser for individet som en tilfældig reproduktion af "A. Fergusons, seiner Lehrers, denunziation der Arbeitsteilung" (1969: 137). West betragter begge standpunkter som essentielle for Smith og ser i stedet en "striking inconsistency" mellem Smiths økonomiske og sociologiske syn på arbejdsdelingen (1964:23). – Rosenberg har, vendt imod West, påvist, hvorledes den samme historiske proces for Smith både skaber arbejdernes fordummelse og sikrer eliternes mulighed for fornyelse (1965: 127-138). Rosenberg har til gengæld intet blik for de forskellige og modsætningsfulde forklaringer, Smith selv giver på denne proces, og som er fremhævet her.
5. Adam Ferguson radikaliserede kritikken af arbejdsdelingen helt til det punkt, hvor han satte spørgsmålstejn ved, om den kunne slå over i sin modsætning og virke mod sin hensigt. I hans *An Essay on the History of Civil Society* (1767) er fremskridtsoptimismen i *Wealth of Nations* derfor flere gange erstattet af en civilisationskritisk undertone. Arbejdsdelingen tjener således, "in its termination, and ultimate effects ... in some measure, to break the bands of society, to substitute form in the place of ingenuity, and to withdraw individuals from the common scene of occupation, on which the sentiments of the heart, and the mind, are most happily employed" (182-183). Det punkt, hvor den radikale arbejdsdeling i sin konsekvens kom til at modvirke sin hensigt, var således endnu ikke nået i industrien, men kun i det moderne militærvæsens lejevære: ... "To separate the art which form the citizen and the statesman, the art of policy and war, is an attempt to dismember the human character, and to destroy those very arts we mean to improve. By this separation, we in effect deprive a free people of what is necessary to their safety ..." (230).
6. I Machiavellis statsraisons var et godt politisk resultat, opnået ved dårlige motiver eller handlinger, bedre end et dårligt resultat, opnået ved gode midler og hensigter. Den politiske konsekvensetik måtte udgå fra erfaringerne med folks moral, moralsociologien, i stedet for de ideelle etiske maksimer, der sjældent blev efterlevet.
Trods denne principielle tilslutning til konsekvensetikken, forblev "fortuna" (dvs. "skæbnen", der som samlebegreb dækkede over både "forsynet", tidens karakter og kræfter i mennesket selv) for Machiavelli herre over omkring halvdelen af vore handlinger. Konsekvensetikken var ikke fuldt kalkulerbar.
Leviathans almagt er i Machiavellis terminologi identisk med "virtues" eliminering af "fortuna". Først Leviathans almagt og individernes og samfundets tilsvarende afmagt muliggjorde teoretisk den fuldt kalkulerbare konsekvensetik, som Machiavelli tilstræbte, men som "fortuna" og Fyrstens manglende magt forhindrede.
7. Smiths henvisning til Hobbes må gælde *Leviathan*, I, X., p. 151, der omhandler den generelle magts mulige økonomiske pris. Hobbes betoner her, idet han identificerer værdi og pris, værdifastsættelsens subjektive side, dens afhængighed af efterspørgsel og forventninger.
8. Selv om dens logik gennemtrænger både *Wealth of Nations* og *Theory of Moral Sentiments* forekommer begrebet "invisibel hand" kun to gange hos Smith. Ud over den her citerede passage, der betoner det ikke-intentionelle, er det i *Theory of Moral Sentiments*, pp. 184-185, hvor både det ikke-intenderede og fremskridtet for hele samfundet betones.
9. Giambattista Vico konstaterede som den første i sin *Principi di Scienza Nuova* (1727 og 1744) med provokerende klarhed, at den hidtidige historie ofte ikke blot var forløbet anderledes, men direkte modsat agenternes intentioner. "This world without doubt has issued from a mind often diverse, at times quite contrary, and always superior to the particular ends that men has proposed to themselves ...". Forsynet brugte så at sige institutionerne

som sit jordiske middel (§ 1108-1109).

I Bernard Mandevilles *The Fable of the Bees: or, Private Vices, Publick Benefits* (1714 og 1729) var det snarere de private laster end forsynet, der skabte en syntese i samfundet og en mening i historien. Vicos historiefilosofiske problem om handlingernes intention og konsekvens blev af Mandeville behandlet som et primært moralsociologisk problem om private laster og offentlige dyder. Alle private laster tjente på den underfundigste måde en positiv samfundsmæssig funktion: luksus stimulerede efterspørgslen, som fattigdommen stimulerede arbejdet. Og de prostituerede beskyttede de dydige damer, som indbrudstyvene skabte beskæftigelse til både låsesmede og fængselsvæsenet.

Mandevilles Bikube var for Smith et "tøjlesløshedens system" ("licentious system") (Schmith, 1976: 306). Den indeholdt ingen reel og essentiel adskillelse mellem laster og dyder, og den bidrog ikke til at opmuntre de prisværdige dispositioner. Smiths kritik af Mandeville retter sig imidlertid næsten udelukkende imod, at han bestemmer enhver passion som en last. Kritikken anfægter ikke, men videreudvikler og bestemmer i stedet forudsætninger for Bikubens "funktionelle logik", dens paradoksale forbindelse mellem private laster og offentlige dyder, eller – med Smiths egne ord – konstateringen af, at "the most generous and public-spirited actions may ... in some sense, be regarded as proceeding from selflove" (309). Smith brød således "kynismen" og automatikken i Mandevilles Bikube, men fastholdt muligheden af og bestemte forudsætninger for dens "paradoksale funktionalisme".

10. I sociologien modsvares denne kritik ofte af, at "ligheden" og "effektiviteten" erstatter "freden" og "væksten" som de mål, staten og markedet tjener som midler til, jfr. for eksempel Bell (1978).

Litteratur

- Baron, H. (1955). *The Crises of the Early Italian Renaissance*, Vol. I and II, Cambridge, Mass.
- Bell, D. (1978). *The Cultural Contradictions of Capitalism*, London.
- Buckhardt, J. (1937). *Civilization of the Renaissance in Italy*, London. (Orig. 1860).
- Cassirer, E. (1927). *Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance*, Leipzig, Berlin.
- Ferguson, A. (1966). *An Essay on the History of Civil Society*, Edinburgh. (Orig. 1776).
- Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir; naissance de la prison*, Paris.
- Garin, E. (1947). *Der Italienische Humanismus*, Bern.
- Goldsmith, M. M. (1966). *Hobbes' Science of Politics*, New York and London.
- Hamowy, R. (1968). "Adam Smith, Adam Ferguson, and the Division of Labour", *Economica*, pp. 249-259.
- Hayek, F. A. (1966). "Dr. Bernard Mandeville", *Proceedings of the British Academy*, pp. 125-141.
- Heller, A. (1978). *Renaissance Man*, London, Henley, Boston.
- Hildebrand, B. (1848). *Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft*, Frankfurt a.M.
- Hobbes, T. (1889). *The Elements of Law, Natural and Politic*, Ed. by F. Tönniers, London. (Orig. 1640).
- Hobbes, T. (1845). *Philosophical Rudiments concerning Government and Society*, The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury, Vol. II, London. (Oversættelse af "De Cive", orig. 1642).
- Hobbes, T. (1839). *Elements of Philosophy. The first Section, Concerning Body*, The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury, Vol. I, London. Oversættelse af "De Corpora", orig. 1655).
- Hobbes, T. (1968). *Leviathan*. Edit. by C. B. Macpherson, Harmondsworth. (Orig. 1650).
- Luckmann, T. (1975). "On the Rationality of Institutions in Modern Life", *Archives Européennes de Sociologie*, pp. 3-15.
- Macfie, A. (1972). "The Invisible Hand of Jupiter", *Journal of the History of Ideas*, pp. 595-599.
- Machiavelli, N. (1960). *The Prince and the Discourses*, New York.
- Macpherson, C. B. (1962). *The Political Theory of Possessive Individualism, Hobbes to Locke*, Oxford.

som sit jordiske middel (§ 1108-1109).

I Bernard Mandevilles *The Fable of the Bees: or, Private Vices, Publick Benefits* (1714 og 1729) var det snarere de private laster end forsynet, der skabte en syntese i samfundet og en mening i historien. Vicos historiefilosofiske problem om handlingernes intention og konsekvens blev af Mandeville behandlet som et primært moralsociologisk problem om private laster og offentlige dyder. Alle private laster tjente på den underfundigste måde en positiv samfundsmæssig funktion: luksus stimulerede efterspørgslen, som fattigdommen stimulerede arbejdet. Og de prostituerede beskyttede de dydige damer, som indbrudstyvene skabte beskæftigelse til både låsesmede og fængselsvæsenet.

Mandevilles Bikube var for Smith et "tøjlesløshedens system" ("licentious system") (Schmith, 1976: 306). Den indeholdt ingen reel og essentiel adskillelse mellem laster og dyder, og den bidrog ikke til at opmuntre de prisværdige dispositioner. Smiths kritik af Mandeville retter sig imidlertid næsten udelukkende imod, at han bestemmer enhver passion som en last. Kritikken anfægter ikke, men videreudvikler og bestemmer i stedet forudsætninger for Bikubens "funktionelle logik", dens paradoksale forbindelse mellem private laster og offentlige dyder, eller – med Smiths egne ord – konstateringen af, at "the most generous and public-spirited actions may ... in some sense, be regarded as proceeding from selflove" (309). Smith brød således "kynismen" og automatikken i Mandevilles Bikube, men fastholdt muligheden af og bestemte forudsætninger for dens "paradoksale funktionalisme".

10. I sociologien modsvares denne kritik ofte af, at "ligheden" og "effektiviteten" erstatter "freden" og "væksten" som de mål, staten og markedet tjener som midler til, jfr. for eksempel Bell (1978).

Litteratur

- Baron, H. (1955). *The Crises of the Early Italian Renaissance*, Vol. I and II, Cambridge, Mass.
- Bell, D. (1978). *The Cultural Contradictions of Capitalism*, London.
- Buckhardt, J. (1937). *Civilization of the Renaissance in Italy*, London. (Orig. 1860).
- Cassirer, E. (1927). *Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance*, Leipzig, Berlin.
- Ferguson, A. (1966). *An Essay on the History of Civil Society*, Edinburgh. (Orig. 1776).
- Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir; naissance de la prison*, Paris.
- Garin, E. (1947). *Der Italienische Humanismus*, Bern.
- Goldsmith, M. M. (1966). *Hobbes' Science of Politics*, New York and London.
- Hamowy, R. (1968). "Adam Smith, Adam Ferguson, and the Division of Labour", *Economica*, pp. 249-259.
- Hayek, F. A. (1966). "Dr. Bernard Mandeville", *Proceedings of the British Academy*, pp. 125-141.
- Heller, A. (1978). *Renaissance Man*, London, Henley, Boston.
- Hildebrand, B. (1848). *Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft*, Frankfurt a.M.
- Hobbes, T. (1889). *The Elements of Law, Natural and Politic*, Ed. by F. Tönniers, London. (Orig. 1640).
- Hobbes, T. (1845). *Philosophical Rudiments concerning Government and Society*, The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury, Vol. II, London. (Oversættelse af "De Cive", orig. 1642).
- Hobbes, T. (1839). *Elements of Philosophy. The first Section, Concerning Body*, The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury, Vol. I, London. Oversættelse af "De Corpora", orig. 1655).
- Hobbes, T. (1968). *Leviathan*. Edit. by C. B. Macpherson, Harmondsworth. (Orig. 1650).
- Luckmann, T. (1975). "On the Rationality of Institutions in Modern Life", *Archives Européennes de Sociologie*, pp. 3-15.
- Macfie, A. (1972). "The Invisible Hand of Jupiter", *Journal of the History of Ideas*, pp. 595-599.
- Machiavelli, N. (1960). *The Prince and the Discourses*, New York.
- Macpherson, C. B. (1962). *The Political Theory of Possessive Individualism, Hobbes to Locke*, Oxford.

- Macpherson, C. B. (1965). "Hobbes Bourgeois Man", pp. 169-184, i K. C. Brown (ed.), *Hobbes Studies*, Oxford.
- Mandeville, B. (1924). *The Fable of the Bess: or, Private Vices, Publick Benefits*, Vol. I and II, Ed. by F. B. Kaye, (Orig. 1729).
- Marx, K. (1969). *Das Kapital*, I. Band, Berlin, DDR. (Orig. 1867).
- Mintz, S. I. (1962). *The Hunting of Leviathan*, Cambridge.
- Oakeshott, M. (1975). *Hobbes on Civil Association*, Oxford.
- Pico della Mirandola (1948). "Oration on the Dignity of Man", i E. Cassirer et al. ed., *The Renaissance Philosophy of Man*, Chicago.
- Pomponazzi, P. (1948). "On the Immortality of the Soul", i E. Cassirer et al. ed., *The Renaissance Philosophy of Man*, Chicago.
- Rae J. (1895). *Life of Adam Smith*, London.
- Rici jr., E. (1958). *The Renaissance Idea of Wisdom*, Cambridge, Mass.
- Rosenberg, N. (1963). "Mandeville and Laissez-faire", *Journal of the History of Ideas*, pp. 183-196.
- Rosenberg, N. (1965). "Adam Smith on the Division of Labour: Two Views or One?", *Economica*, pp. 127-139.
- Rosenberg, N. (1979). "Adam Smith and Laissez-faire Revisited", pp. 19-34 in G. P. O'Driscoll jr. (ed.) *Adam Smith and Modern Political Economy*, Ames, Iowa.
- Schumpeter, J. A. (1955). *History of Economic Analysis*, New York.
- Smith, A. (1937). "Draft ...", i W. R. Scott, *Adam Smith as Student and Professor*, Glasgow.
- Smith, A. (1976). *The Theory of Moral Sentiments*, The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith, Vol. I, Oxford. (Orig. 1759).
- Smith, A. (1980). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith, Vol. II., Oxford. (Orig. 1776).
- Strauss, L. (1936). *The Political Philosophy of Hobbes*, Oxford.
- Taylor, A. E. (1965). "The Ethical Doctrines of Hobbes", pp. 35-56 in K. Brown, *Hobbes Studies*, Oxford.
- Vico, G. (1970). *The New Science of Giambattista Vico*, ed. by T. M. Bergin and M. H. Fisch, Ithaca and London. (Orig. 1744).
- Weis, R. (1966). "Italian Humanism in Western Europe", i E. F. Jacob ed., *Italian Renaissance Studies*, London.
- West, E. G. (1964). "Adam Smith's Two Views on the Division of Labour", *Economica*, pp. 23-32.